

УДК: 811.161.1'366

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-59-64

ORCID 0000-0002-1316-6742

ДОРОШЕНКО Марина Нестерівна,
аспірант кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка
e-mail: domarinen@ukr.net

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ВИЯВИ СПОЛУЧНИКОВИХ ЧАСТОК У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Сучасне розуміння частки обґрунтовано з послідовним аналізом широкого та вузького погляду на її природу, оскільки в первинному значенні поняття «частка» ототожнювали з усіма службовими словами (прийменник, сполучник, частки-зв'язки та власне-частки), а у вузькому підході частки охоплюють особливий клас слів. Їхній частиномовний статус покваліфіковано як таких, що надають різних додаткових відтінків самостійним словам або цілим реченням, а також використовувані для утворення слів та їхніх форм.

Більшість часток у своєму значенні є виразниками модальних відтінків і тяжіє до категорії модальних слів. Така модальність може бути загальнореченнєвого характеру або стосуватися окремого складника речення.

Визнаємо наявність у часток особливого лексичного значення. З одного боку, специфіка його полягає в тому, що воно є невід'ємним складником модального (у широкому розумінні) значення всього висловлення. З іншого боку, частки – один з основних засобів репрезентації у висловленні прагматичних значень. Семантика часток функційна і прагматична.

Межі часток як окремої категорії слів є відносними. Передусім це пов'язано з різномірністю функцій цих службових одиниць. Здатність частки бути скріпом у різних синтаксичних одиницях функційно зближує її зі сполучником, але нетипізованість переданих відношень між різними одиницями внеможливіє кваліфікувати її як повноправного представника цього лексико-граматичного класу. Така функційна особливість дає підстави зарахувати її до синкретичного службового слова – сполучникової частки.

Ключові слова: частка, сполучник, речення, висловлення, модальність, структурний тип, семантичний тип.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці проблема системного опису частин мови не втрачає наукової актуальності. Висока частотність уживання неповнозначних слів, функційний динамізм й активні процеси залучення до цього класу все нових і нових повнозначних слів пояснюють перебування їх у зоні пильної уваги вчених.

Одним із проблемних питань є дослідження класу часток в аспекті теорії системних відношень у мові й мовленні, їхній опис і лінгвістичне «портретування». Опрацювання в такому напрямі дають змогу дослідити й описати складний світ семантичних і конструктивно-синтаксичних особливостей окремо взятого слова в умовах його особливої комунікативної та прагматичної значущості. Досить повна й чітка картина функціонування часток може бути репрезентована на ґрунті послівного їхнього опису, дослідження кожної одиниці з урахуванням її парадигматичних зв'язків з іншими, функційно подібними словами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Частки як один з актуалізаторів певних значень у реченні і тексті досліджували такі вчені, як І. Р. Вихованець, М. О. Вінтонів, С. М. Колесникова, Т. М. Ніколаєва, О. О. Стародумова, О. О. Шахматов, Н. Ю. Шведова та ін.

Мета роботи – проаналізувати функційні вияви сполучникових часток в українській публіцистиці.

Виклад основного матеріалу. Наслідком дії явища партикуляції в класах часток є виникнення міжчастиномовної омонімії та гібридних перехідних типів слів. До таких насамперед належить лексема *і / й* у функції частки, активно вживана в українській

публіцистиці, напр.: *Ми пропонуємо зменшити елітні пенсії до 10 тисяч. Це пропонують 59 депутатів з нашої партії. Тому **і** починаємо з себе* (Радіо Свобода. – 14.09.2009); *Проте саме цей досвід **і** дозволив мені зрозуміти, як працює механізм лівих рухів у моїй країні (Комуністичної партії, зокрема), в який спосіб там ухвалюються рішення* (День. – 17.12.2014).

Частку *і / й* уживають, по-перше, для підкреслення, виділення значення слова, перед яким вона стоїть. Значення цієї лексеми в такому випадку близьке до *ж / же*, напр.: *Ми передбачали, що реакція, з огляду на те, що це дуже актуальна тема, що реакція перехожих, глядачів може бути загостреною. Такою **і** була ситуація в Україні* (День. – 17.12.2014); *От тобі **й** на!* (День. – 16.11.2013); *Це підтверджують **і** самі договори* (День. – 17.12.2014). По-друге, частку *і / й* уживають із відтінком результативності в середині речення перед присудком для підкреслення внутрішнього зв'язку явищ, подій, про які йдеться в повідомленні. Також партикула може вказувати на відповідність подій очікуванням, напр.: *А щодо пана Путіна, то я вважаю серйозною помилкою, коли багато хто в Європі розглядає його як російського націоналіста. Це зовсім не так! Насправді він як був, так **і** лишився агентом КДБ з відповідним способом **і** масштабом мислення* (День. – 17.12.2014); *От тобі **і** маши!* (ДивенСвіт. – 12.12.2010); *Опозиціонери згорнули свої плакати **і** пішли з Ради. Засідання так **і** не розпочалось* (Gazeta.ua. – 24.02.2014). По-третє, частку *і / й* уживають у значенні, близькому до частки *навіть*, напр.: *Я **і** не знаю, як це пояснити (= я **навіть** не знаю, як це пояснити)* (Радіо Свобода. – 14.09.2009). По-четверте, значення може бути наближеним до часток *теж, також*, напр.: *Частина позичальників – із тих, хто не встиг зробити значних виплат фінансовій установі, серйозно готується повернути «рідному» банкові ключі від квартири чи автомобіля. Проте є **й** такі, що намагаються боротися. Серед них **і** чернігівка (= серед них **також** чернігівка)* (День. – 17.12.2014).

Частка *і / й* активно функціонує в межах сполук *і (й) так* (у значення «без того»), *і то* (у значенні «справді»), напр.: *Треба приймати інші закони. **І так** закони ними розробляються!* (Радіо Свобода. – 16.11.2009); *Ви всі **і так** багато робите* (Радіо Свобода. – 16.11.2009); *Хоча б зробити невелику розминку. **І то** – все ніколи!* (Еспресо – 12.01.2005).

Ненаголошена частка *та* бере участь у формуванні речень зі значеннями акцентованого протиставлення і власне-акцентування [7]. У реченнях зі значенням акцентованого протиставлення *та* вживають між протиставними компонентами, функцію яких можуть виконувати будь-які члени речення, але за обов'язкової умови входження в цю групу присудка, головного члена речення або всієї його предикативної основи, напр.: *З його здібностями **та** не вчиться!* (Кременчуцький телеграф. – 13.11.2014); *У себе в будинку **та** не зуміє він сховати?* (Вісник Кременчука. – 30.10.2014). Завдання такого протиставлення – підкреслити невідповідність предикативної ознаки і його носія чи ознаки й об'єкта або обставин його виявлення. Читаючи подібні речення, зазвичай маємо паузу між зіставляваними словами. Пауза посилюється тоді, коли за *та* вжито складник *щоб*, який розчленовує всю структуру на дві частини, напр.: *З його розумом **та** не зрозуміти? і З його розумом **та щоб** не зрозуміти?* [3].

Серед речень зі значенням акцентованого протиставлення С. М. Колесникова диференціює такі, у яких ознака зіставлявана (у плані допустового обмеження) з невідомим його суб'єктом, об'єктом чи обставиною. Тоді до складу групи обов'язково входить неозначений займенник: *що-небудь, хто-небудь, де-небудь, куди-небудь, чому-небудь* тощо. Значення акцентованої ознаки завжди поєднуване зі значенням упевненості в її наявності, напр.: *Я не думаю, що **хто-небудь** із українських чиновників чи бізнесменів ризикне підписатися під тими знижками, які хоче отримати Ryanair* (Цензор.net. – 2017.04.22) [3].

У межах речень зі значенням власне-акцентування в особливу групу виокремлено такі, у яких О. О. Шахматов [6] убачав значення афективного виявлення. Це майже завжди

репліки діалогу, у яких текст повідомлення (не обов'язково відповідь) акцентований із відтінком емоційного ставлення: подразнення, здивування, оцінки, впевненості тощо. Частка завжди починає собою репліку, вона може бути посилена часткою *ж/же*, що вжита за логічно виділеним словом, напр.: *Так чого ж ми не ставимо питання про продаж тих об'єктів, які держава не може все утримувати, які вже «лежать»? Так давайте будемо шукати ефективного власника для того, щоб ті підприємства підняти, давати робочі місця, давати зарплату* («5 канал». – 21.09.2009. – 23:00); *Та я цього тепер зовсім не боюся... Та не хочу я ні про що про таке в цю хвилину і думати...* (Кременчуцький телеграф. – 12.10.2013).

Структури зі сполучниковою часткою *теж* об'єднані загальним значенням негативного ставлення. Крім того, окремі значення структур із *теж* різняться залежно від характеру конструкції. До них насамперед зараховують іменні речення. В іменних структурах основну групу становлять непоширені речення зі значенням заперечення в предмета (зазвичай – особи) тої основної якості, яка повинна бути притаманна йому відповідно до його назви. Ці одиниці завжди передають значення негативного ставлення, глузування, іронії. До їх складу може входити форма *мені, вам*, що втрачає особове значення й виокремлена від системи форм відповідного займенника; форма *мені, вам* уживана безпосередньо після частки, напр.: *Теж мені розумник!* (Високий замок. – 02.03.2014); *Теж мені чоловік – не може самотійно...* (Високий замок. – 12.04.2009).

Поодинокими в публіцистичних текстах є випадки вживання частки *це*. Можна виокремити конструкції з такими значеннями: 1) пригадування, віднесення до відомого; 2) побоювання; 3) невідповідності; 4) засудження, невдоволення, сумніви; 5) акцентування; 6) посилення.

У реченнях зі значенням пригадування, віднесення до відомого частка *це* зазвичай уживана в середині речення, напр.: *Служив він у мене це недавно* (День. – 11.03.2010); *Ці події це називають «повстанням молоді»; я був свідком і учасником цього* (День. – 17.12.2014). Щодо присудка, то частка зазвичай стоїть у препозиції, а присудок виражений формою минулого часу, напр.: *Ще в листопаді Полторака анонсував кадрові зміни в структурі* (День. – 17.12.2014).

Типові правила розташування частки виявлювані і в дієслівних структурах із загальним значенням побоювання. Дієслово в подібних уживаннях завжди має форму майбутнього часу. У складі присудка частка перебуває безпосередньо при головному слові, напр.: *Хімічні підприємства треба швидше продавати, бо це збанкрутують* (Радіо Свобода. – 26.10.2009).

Для частки *це* в реченнях зі значенням побоювання характерне поєднання (не обов'язково безпосереднє) зі словами *мабуть, чого доброго, дивись* (у значенні приблизно), напр.: *Бо там справжня війна! Чого доброго, це й вб'ють!* (Кременчуцький телеграф. – 10.10.2014).

Конструкції з часткою *це* можуть передавати значення невідповідності ознаки виявлюваного і того, яким повинен бути характер названого. В основному це речення односкладні іменні, рідше – дієслівні. В іменних реченнях, зазвичай непоширених, частка може перебувати або на початку речення, або наприкінці (рідше). У першому випадку частці зазвичай передують сполучник *а*: невідповідність стверджується через протиставлення [7, с. 200–201], напр.: *А це монашкою називають. Яка там вона монашка? Сама ж мені і розказувала, як приїхала до нас, то і «Отче наш» не знала* (Гордон. – 02.04.2015); *Ех ти... А це друг називається!* (ДивенСвіт. – 01.02.2009).

На початку речення частка може поставати в ускладненій формі *це й*, уносячи в речення додатковий відтінок градації, напр.: *Ще й третя категорія* (День. – 17.12.2014). У реченнях, головний член яких виражений поєднанням дієслова та іменника, виявлюване лексичне обмеження з боку дієслова: воно позначає називання в широкому значенні цього слова (*називатися, зватися, вважатися* і под.), напр.: *Ще вчителька називається...* (Кременчуцький вісник. – 09.09.2011).

У структурах із часткою *це* можуть бути передані своєрідні відтінки невдоволення, засудження, недовіри, сумніву, напр.: *Чи цілі це гроші?* (Українська правда. – 02.03.2009).

У реченнях, головний член яких виражений дієсловом у формі наказового способу, а частка стоїть у постпозиції, передано значення невдоволення й погрози, напр.: *Ти мені поговори тут це трохи* (Вісник Кременчука. – 11.11.2014).

Якщо значення погрози в реченнях із *це* відсутнє, тоді такі структури передають значення незгоди, несхвалення, невдоволення, недовіри, напр.: *Ти це мене повчи тут* (Радіо Свобода. – 21.02.2012).

Поширені структури з часткою *це* із загальним значенням акцентування, підкреслення виділеного. У складі присудка частка завжди вживана безпосередньо при головному слові, частіше вона оформляє групу членів, пов'язаних із присудком, напр.: *Коболєв вважає, що, відключивши газ жителям окупованих районів, Україна це більше погіршить їм ситуацію* (День. – 17.12.2014); *Я от нещодавно дивився телепередачу на «5 каналі», в якій журналіст із Донецька розповідав, що у них в місті – «все в порядку»: електроенергію не вимикають, газ є, місто прибирають краще, ніж Київ, та це й безкоштовно їжу роздають, цигарки та горілку... І взагалі, населення там живе добре, резюмував журналіст* (День. – 17.12.2014).

Значення посилення в реченнях із *це* виникає, коли частка поєднана із займенниковими словами *як*, *який* і кількісним *раз*, напр.: *Як це й досі Янукович на свободі?!* (Експрес. – 09.12.2014). Такі приклади є поодинокими, оскільки притаманні розмовному мовленню.

Нерідко на початку речення вживають частку *адже*. Вона виконує функцію підсилення висловлюваної думки, напр.: *Сам по собі проект «Південний потік» однозначно шкідливий для Євросоюзу. Адже він не веде до диверсифікації джерел постачання енергоресурсів. <...>. Цей сценарій умовно можна назвати «Європа в німецько-російському полоні». Адже Росія, в такому разі, спільно з Німеччиною будуть керувати газовими потоками в Європейському Союзі. РФ забезпечуватиме монопольні постачання газу по всіх напрямках, а Німеччина буде «радити», як маскувати російську антиконкурентну політику під європейський манер. Адже Німеччина чим аргументує ЄС потребу схилити Росію до відновлення проекту «Південний потік»?* (День. – 17.12.2014).

Речення, побудовані за участю частки *адже*, об'єднані загальним значенням акцентування, підкреслення висловленого. Акцент зроблено на тому слові, із яким безпосередньо вжита сама частка. Щодо цієї частки, то виявлені деякі правила словорозташування. Найчастіше аналізовану частку вживають на початку речення, напр.: *Але очевидним від всіх цих змін буде ускладнення на кілька місяців механізмів сплати податків. Адже для освоєння нових правил бізнесу потрібно щонайменше півроку, а влада планує починати жити наступний рік одразу з новими податковими правилами* (День. – 17.12.2014); *Виникає відчуття того, що досягнута дуже значима ціль. Але це відчуття оманливе. Адже вступ до вузу і отримання диплому є не самоціллю, а лише інструментом на шляху до отримання статусу в суспільстві, особистісного розвитку і, звичайно, цікавої та високооплачуваної роботи* (Молодь України. – 17.12.2014).

Специфічні побудови зі складною часткою *тільки й*, напр.: *Ну от тепер би тільки й жити* (ДивенСвіт. – 04.04.2011). Ця частка виражає посилений відтінок обмеження, напр.: *Тільки мені й радості, що слухати ваше радіо* (Радіо Свобода. – 01.02.2010).

Ця частка завжди входить до складу головного члена речення або до складу присудка. Проте значення єдності і виключності, утворене таким поєднанням, виявлюване не в присудку або в головному члені речення, а в залежному від нього слові з об'єктним, обставинним або суб'єктним значенням (характерні випадки сполучникового приєднання такого слова), або в сполучниково приєднаній частині речення [7, с. 209]: *Ми вже скільки часу тільки і чуємо про багатство* (Радіо Свобода. – 07.12.2009); *У кого міцніші нерви – той вистійть – тільки і всього* (Радіо Свобода. – 07.12.2009).

Специфічні для структур із часткою *тільки й* випадки сполучникового (зі *що*) приєднання слова, що зосереджує в собі значення видільного обмеження, напр.: *Скажіть, будь ласка, чому політики тільки і говорять, що про покращення життя в майбутньому?!* (Радіо Свобода. – 14.12.2009).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, матеріал засвідчує, що функціонування часток у тексті вирізняється широким діапазоном додаткових градаційних відтінків значень і складною граматикою. Уживання часток у мові стає й стилетвірним засобом. Ця проблема є досить цікавою, актуальною, а тому потребує окремого наукового дослідження. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні конкретних функцій часток у різних стилях сучасної української мови.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
2. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви : монографія / М. О. Вінтонів. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – 328 с.
3. Колесникова С. М. Семантика градуальності і способи її вираження в сучасному руському мові : монографія / С. М. Колесникова. – Москва : МПУ, 1998. – 180 с.
4. Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков) / Т. М. Николаева. – М. : Наука, 1985. – 168 с.
5. Стародумова Е. А. Соотношение функций союзов и частиц в контактном и неконтактном расположении / Е. А. Стародумова // Языковые категории в лексикологии и синтаксисе. – Новосибирск : Новосибирский ун-т, 1991. – С. 216–230.
6. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Ленинград : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
7. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. – Москва : Изд-во АН СССР, 1960. – 371 с.

References

1. Vykhovanets I. & Horodenska K. (2004). *Theoretical morphology of the Ukrainian language*. Kyiv: Pulsary (in Ukr.)
2. Vintoniv M. O. (2013). *Actual division of sentence and text: formal and functional manifestations*. Donetsk: DonNU (in Ukr.)
3. Kolesnikova S. M. (1998). *Semantics of graduality and ways of its expression in modern Russian*. Moscow: MPU (in Russ.)
4. Nikolaeva T. M. (1985). *Particles functions in utterance (based on the Slavic languages)*. Moscow: Nauka (in Russ.)
5. Starodumova E. A. (1991). Conjunctions and particles function correlation in contact and non-contact arrangement. *Yazykovye kategorii v leksikologii i sintaksise (Language categories in lexicology and syntax)*. Novosibirsk: Novosibirsk university., 216–230 (in Russ.)
6. Shakhmatov A. A. (1941). *Syntax of the Russian language*. Leningrad: Utchpedgiz (in Russ.)
7. Shvedova N. Y. (1960). *Essays on the syntax of Russian colloquial speech*. Moscow : Publishing house of Academy of Sciences of the USSR (in Russ.)

DOROSHENKO Maryna Nesterivna,

postgraduate student of Ukrainian language department of Borys Grinchenko Kyiv University

e-mail: domarinen@ukr.net

FUNCTIONAL-SEMANTIC EXPRESSION OF PARTICLE IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Abstract. Introduction. *The article offers insight into the status of auxiliary parts of speech in contemporary Ukrainian linguistics. It also highlights key conceptions of the types of particles and provides analysis of their differentiated attributes.*

Particles in Ukrainian language constitute relatively small class of words, which is quite controversial regarding characteristics. It has to be mentioned, that the issue on extraction of sub-classes into classes of actualization marks is not completely solved, as construction of particles is not characterized by accuracy due to the absence of a unified principle of classification and linkage of etymologic-semantic and syntactic-functional principles.

Purpose. *The purpose of the work is to analyze the functional manifestations of connective particles in Ukrainian publicism.*

Results. *Particles class remains a subject for deep and multidimensional analysis in modern linguistics. Putting one or another functional-semantic property of particle in the forefront, scientists treat its classification differently. Besides, defined classes of particles are qualified unevenly: as classes under meaning or meaning and function, under meaning and use; or as classes under place and role in linguistic units or under role in word and sentence; or as a group under the character or expressing relation to communication etc. In our thinking, the most persuasive is classification, which defines three key sections of particles: phrase, inflectional and word-formative.*

The modern understanding of the particle is predicated on with a sequential analysis of a broad and narrow view of its nature, since in the original sense the notion of "particle" was identified with all official words (preposition, conjunction, particle-links and particles as such) and in the narrow approach the notion "particles" refers to a special class of words. As a part of speech, they are qualified as providing various additional shades to independent words or whole sentences, as well as used to form words and their forms.

Most of the particles in its meaning are the expressions of modal shades and tends to the category of modal words. Such a modality may be of a general sentence nature or relate to a separate component of the sentence.

Originality. *We recognize a special lexical importance of the particles. On the one hand, its specificity lies in the fact that it is an integral part of the modal (in wide sense) meaning of the whole expression. On the other hand, particles are one of the main means of representation in the expressing of pragmatic meanings. Semantics of particles is functional and pragmatic.*

Conclusion. *The boundaries of particles as a separate category of words are relative. First of all, this is due to the heterogeneity of functions of these service units.*

In functionality, the binding ability of a particle in different syntactic units brings it closer to the conjunction, but the atypical conveying of the relations between different parts does not allow to qualify it as a full representative of this lexico-grammatical class. This functional feature makes it possible to classify it as a syncretic service word - a conjunctive particle.

Key words: *particle; conjunction; sentence; statement; modality; structural type; semantic type.*

Надійшла до редакції 10.09.18

Прийнято до друку 12.10.18